

Szentmártoni Szabó Géza

XIX. századi hősenek Gyula veszedelméről

1807-ben jelent meg Szegeden egy hódmezővásárhelyi asztalosmester, nemes Vörös Mihály (1758–1830) páros rímű tizenkettesekben írt verses históriája, *A bajnokok Vég-Gyula várában*, amely Toronyi Tamás gyulai vitéz törökök ellen viselt dolgait, híres párviadalát és Gyula várának 1566-os ostromát beszéli el. Ez az 1518 soros gördülékeny versezet, a 19. század során, a szerző neve elhallgatásával, *Toronyi Tamás, avagy a bajnokok Vég-Gyula várában* címmel lett népszerű ponyvakiadvány, amely Nagyváradon, Szarvason, Aradon, Debrecenben, Mosonmagyaróvárott és Hódmezővásárhelyt újra meg újra megjelent. 1866 nyarán, a gyulai vár ostromának 300. évfordulója idején, a Pesten kiadott Képes Újság folytatásokban tette közzé a históriát. E népies hőseposz nem került el sem Arany János, sem Petőfi figyelmét, hiszen a *Toldiban* és a *János vitézben* is érzékelhető a hatása. Márki Sándor, majd a későbbi történetírás a mű forrásértékére figyelt fel. Eckhardt Sándor 1952-ben megjelent tanulmánya óta az irodalomtörténet is számon tartja. A népeposznak 1961-ben, 1967-ben és 2005-ben jelentek meg új kiadásai.

A 19. század eleji szerző bizonyosan 16. századbeli irodalmi előzmények alapján dolgozott, hiszen olyan, az ismert történeti forrásokban nem említett dolgokat beszél el, amelyeket a bécsi hadilevéltár újabban feltárt adatai teljes mértékben igazolnak.

A főhős a valóságban a Szentesen és Derekegyházon birtokos Thorny Tamás volt, akiről Kemény János erdélyi fejedelem mint anyai nagyapjáról emlékezett meg önéletrésében.

„Édesanyám volt Tornyi Zsófia, kinek atyja, Tornyi Tamás, Gyulában lakott, igen híres vitéz s nagy főember volt. Első halálos kopjatörése, bajt-vidalja, akkor Aradban lakott Deli Huszain, híres törökkel, tizennyolc esztendő korában szerencsésen volt; azután is sok jeles dolgai. Onnan hívatott bé Erdélyben lugasi és karánsebesi bánságra, adván melléje az pusztakamarási, magyargáldi, akkori időben szép jószágokat néhány falubéliekkel. Az anyámnak anyja volt Toldi Petronella, Istvánnal egy volt, kiből való az híres Toldi família, kik közül való volt amaz nagy erejű, híres vitéz Toldi Miklós.”

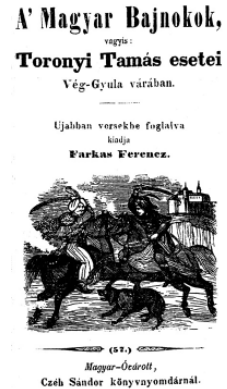
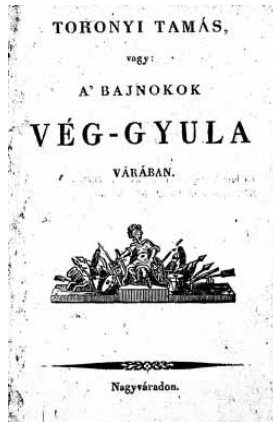
Thorny Tamás, a gyulai vár hivatalos összeírásai szerint, Bánffy György vezénylete alatt, 1562-ben öt, 1564-pedig hat lovasával teljesített szolgálatot. Egy kémjelentés, amely a Magyar Kamara Archivumából került elő, azt igazolja, hogy 1565 augusztusában valóban megtörtént Tornyi Tamásnak a népeposzban elbeszél és Kemény János által említett, híres párviadala Eligánnal, azaz Deli Huszain aradi török vitézzel.

A gyulai ostrom során sok dicső hőstettet végbevívó vitéz, a népeposz szerint, hősi halált halt, amikor egy bástya ráomlott. A valódi Thorny Tamás, miként azt Kemény János fen-

tiekből idézett önéletírása is tanúsítja, nem vesztette életét Gyulán, mert talán ott sem volt az ostrom idején. Forgách Ferenc (c.1510–1577) történetíró szerint sok régi katona és főbb ember nem tűrte a várkapitány kapzsóságát és jogtiprását, hanem még az ostrom előtt Erdélybe ment. Ezek között lehetett Thorny Tamás is, akit a népeposz fiktív módon emelt be a harcban valóban részt vevő vitézek sorába. Az egykori gyulai vitéz sokra vitte Erdélyben, hiszen az 1570-es évek közepétől haláláig, 1587 karácsonyáig, lugosi és karánsebesi bán volt.

Úgy látszik, hogy Szigetvárhoz hasonlóan, a vele egyidejűleg ostromlott Gyula várának is kialakult a maga hősi mitológiája. A kortársak által gyűlölt s

az utókor által is megvetett Kerecsényi László várkapitány nem volt alkalmas a hősképzésre, jóllehet a magyar hadtörténelemben példátlanul hosszú ideig, harmadfél hónapig sikerrel védelmezte Gyula várát. Helyette Toronyi Tamás lett a kiválasztott bajnok, aki a gyulai hőseket szimbolizálhatta. A népies eposz, amely Zrínyi barokk eposza, a *Szigeti veszedelem* után másfél száz esztendővel énekelte meg *Gyula veszedelmét*, a várostrom mostani, 450. évfordulóján is hagyományt építő olvasmányul szolgálhat Gyula vára, a Körösök, a Maros és a Tisza által övezett térség, Szentés, Hódmezővásárhely, Szeged, Arad városok, valamint két megye: Csongrád és Békés 16. századi történetének megismeréséhez.

TORONYI TAMÁS,
AVAGY
A BAJNOKOK
VÉG-GYULA
VÁRÁBAN.

DEBRECZEN,
Nyomatott a Sándor Östöröskönyv-és Nyomd. 1876.

TORONYI TAMÁS,
AVAGY
A' BAJNOKOK
VÉG-GYULA
VÁRÁBAN.

Nyomatott Békhy Lipótnál Aradon, 1872.

A bajnokok Vég-Gyula Várában

Írattatott a Hód vize partján

Nemes Vörös Mihály által

1807.

(Részlet)

Ki hírt, nevet szerzett magának élteben
Régiség sem tarthat a sír fenekében.

A gyulai vitézek kiűtnek a várból

- Látván Kerecsényi dühödt Pertafának,
Erős készülétét veszett Karafának,
Ő is vitézeit mind egybehívatta,
Szép hathatós szókkal intette, nógatta.
- 1075 Mond: Kedves barátim, jelen van az óra,
Vegyétek hát, kérlek, mostan gondolóra,
A pogány ellenünk van nagy dühösséggel,
Honyunkból ki akar úzni kevélységgel!
Azért ki-ki nyerget tégyen fel lovára,
- 1080 S hosszú pántos kardot kössön oldalára!
De szükség minékünk elébb okoskodni,
Állapotunk felől bölcsen gondolkodni.
A pogányt eszünkkel, ha lehet, előzzük,
Azután erőnkkel s fegyverrel úgy győzzük!
- 1085 Én szíves barátom, Toronyi Tamásom,
Ki mindenkor voltál az én kedves másom,
A harcnak mezejét te emberségedre
Bízom hűségedre s nagy vitézségedre.
Kevés számú népünk vezesd ki csatára,
- 1090 Harcolj a pogánnyal erős Márs módjára!
E szóra Toronyi felugrott helyéből,
Scithiai kardját rántja hüvelyéből.
Megesküdt az égnek minden seregére,
Hogyha kerítheti fegyvere élére
- 1095 A dühödt Pertafát veszett seregével
Küldi a poklokra őt minden népével.
A több vitézek is mind felugrándoztak,
Fejenként mindnyájan kardot ragadoztak,
Vitéz Toronyival mind öszevesküdtak,

- 1100 S amidőn egymással erős hitet tettek,
Készültek mindnyájan véres ütközethez,
De hírt sem tettenek Pertafa vezérhez.
Mert még hajnal előtt várból kiindultak,
S az álnok Pertafa népére rohantak.
- 1105 Amikor érének Gyula-Varsány alá,
A török megtudván, azt kiáltá: Allá!
Mindnyájan seregben a harcra rohantak,
De vitéz magyarok elébek nyargaltak.
Nagy ordítás leve a harcolók között,
- 1110 Ki-ki bajnokjával szemközbe ütközött.
A nap is sugárát az égről ereszté,
A földnek színére szépen kiterjeszté.
A setét homályból, hogy kiverekede,
Messzelátást ekként mindenek engede.
- 1115 Akkor a magyarok széjjeltekintettek,
Hát sok töröktől mind környülvétettek.
Ezt látván Toronyi, életét elszánta,
A törököt ölte, döfte, szúrta, vágta.
Közé rugaszkodik a jancsár seregnek,
- 1120 Rendit bontogatja a beglióbégnek.
Magát általvágta a jancsár seregen,
Lefoly a török vér könyökin melegen.
Másfelől Morónyi a dühödt spáhikra
Rohan Henyeivel Hasszanes basára.
- 1125 Ordítanak a spáhik szörnyű kiáltással,
De Henyei felel hektori csapással.
Morónyi Henyeit vitézül követte,
Sereggel omlik le a spáhi előtte.
Henyei mérgesen rohan a basára,
- 1130 Hogy mindjárt küldhesse pokol országára.
Lováról a földre hirtelen leveté,
De azért önéki fejét nem veheté,
Mert háromszáz spáhi ötet környülvette,
És nagy iggyel-bajjal lovára ültette.
- 1135 Ezt látván Henyei, igen búslakodik,
A dühös spáhikkal addig tusakodik,
Míg húszat közülök a földre leejtett,
Morónyi is hozzá közel verekedett.
Ketten Henyeivel basát környülvették,
- 1140 És a harc közepén fejét elütötték.
S ajándékba küldék a várkapitánynak,
Hogy egy szegletére tétesse a várnak.
Másrésről Toronyi a Vastag Balázssal,
Oroszlány erővel s párduci ugrással
- 1145 Ront a jancsárokra, mint a sebes szélvész,
S a tatár előttök kéméletlenül vész.

- Tatárok a nyilat szórják, mint a záport,
 De a magyar csak úgy nézte azt, mint a port.
 Miként a pusztító ölyv a galambokat,
 1150 Vagy a ragadozó farkas a juhokat,
 Úgy hordja Toronyi mind a tatárokat,
 Sorjára öldösi mind a kálmukokat.
 Látván a Kházi kán népe veszedelmét,
 Nevelte szívének keserves gyötrelmét.
 1155 Felszóval bíztatja kedves tatárjait,
 A harcra nódítja rabló katonáit,
 Kiknek rikolytások az eget verdeste,
 Kházi kán mindenütt Toronyit kereste.
 A harcnak közepin midőn megtalálta,
 1160 Hatszáz tatárokkal mindjárt körülállta.
 Ordít a pogányság szörnyű sikolytással,
 Toronyi megszorult a Vastag Balázssal.
 Mond Toronyi Tamás kedves szolgájának:
 Most híven szolgáljon kedves hazájának.
 1165 Vágjuk által magunk a tatár seregen,
 Eresszük a nyakán a vért ki melegen!
 Azonban a Kházi elébe ugratott,
 S ilyen barátságot hozzája mutatott,
 Mond: Gaur Toronyi, most estél kézére
 1170 A kálmuk Kházinak fegyvere élére.
 Megadod az árát népem haláloknak,
 Kiket elvesztettél, áldozok azoknak.
 Környül is vétetett hatszáz tatároktól,
 Krimiából kijött rút martalócoktól.
 1175 Toronyi is kezdé Kházi kánt tisztelni,
 Húsz font buzogánnyal fejbe köszönteni,
 Úgy, hogy széjjelesett a feje veleje,
 Meg nem tartóztatta a sisak ereje.
 De elől más vitézt mindjárt állítottak,
 1180 S újra a tatárok harcot indítottak.
 De Toronyi előtt szaladtak, futottak,
 A Körös vízibe sok százan hullottak.
 Végre harc mezejét magyarok elnyerték,
 S Pertafa seregét jól megvesztegették.
 1185 Népiből azon nap ezerezen veszének,
 A magyarok közül negyvenen esének.
 Vég-Gyula várába nagy örömmel tértek,
 S minden katonának kettős zsoldot mértek.

Második kiütése a gyulaiaknak

- Pertaf' másnap kezdé seregét számlálni,
 1190 Hadirend formába parancsolta állni.
 Vitéz katonáit sorba nézegette,
 A fő basákat mind magához intette.
 Tatár fejedelem Kházi kán héjával
 Találta, ki meghalt Hassanes basával.
 1195 Még ezeken kívül felsőbb, alsóbb tisztek
 Veszének, s ezeren más egyéb nemzetek,
 Akik Szolimántól voltak bízattatva
 Pertafa kezére, s mind kiválogatva.
 Hogy ezer s egynéhány híjával találta,
 1200 Búsult, de az eszit más gondolat szállta.
 Mert Kházi kán fiát hívatta magához,
 Aki hasonló volt vad tatár apjához.
 Mindjárt szenteltette tatár elsősegre,
 Három dervisektől fejedelemségre. –
 1205 Másnap a táborát helyből kiindítá,
 Két mértföldre onnan hátrább elmozdítá.
 Ezt a gyulaiak midőn észrevették,
 Ők Pertafa basát szívből kinevették,
 Mert ők azt gondolták, az első csatába
 1210 Hogy a törökök mind dültek pocsolyába,
 Vagy úgy elszaladtak, hogy többé kezekkel,
 Utol sem érhetnék vitéz fegyverekkel.
 A várbéliek mind kezdnek vígan lenni.
 Orfeus fiai szépen énekelni,
 1215 Jól tudta Pertafa magyarok szokását,
 Hogy majd jól megisszák a Márs áldomását.
 A nap meg se pihent, mindjárt visszafordult,
 A gyulai várnak szintén alárándult.
 Figl Hieronimus gyorsan húsz ágyúkkal
 1220 Rontatta a várat százfontos bumákkal.
 A vitéz magyarok álmokból ugrottak,
 De már a jancsárok kapukra rohantak.
 Okravics Demeter német katonákkal
 Kiront, és öszvecsap dühös jancsárokkal.
 1225 Nagy vérontás támad mind a két fél között,
 Hol egyik, hol másik viadalban győzött.
 Azonban a várban többen felkészültek,
 Vitéz Okravicsnak segítségére mentek.
 Kiindult Marincsi vitéz Jász Lukáccsal,
 1230 Ne félj, vitézsége mert ennek meg nem csal.
 Itt van Zicsi György is, régi vitéz magyar,
 Sokat vágyódott már rá a török agyar.
 Megy Földvári István Szécsényi Lajossal

- És páncélos Géci a Serény Miklóssal.
 1235 Ezek heten együtt kapun kirohantak,
 Okravicsnak jókor segítséget hoztak.
 Előttök a jancsár, mint a kéve, úgy dűl,
 Csak látásokra is soknak vére meghűl.
 Figl Hieronimus mindjárt hátrább vonta
 1240 A rontó ágyúkat, s messzebről rontotta.
 Ezer jancsárokat hogy immár levertek,
 Bajnokot magoknak, csak alig lelhettek. –
 Míg Okravics ekként vár alól kivágta
 Dühödt jancsárokat, s hátrább szalasztotta,
 1245 Legelébb utána Toronyi felkapott
 A Fakóra, mely már akkor készen állott.
 Minden vitézeit előszólította,
 Szép hathatós szókkal mindnyáját biztatta.
 Háromszáz lovasok mind öszve valának,
 1250 Kik tanult vitézek, s bátran kiállának.
 Először is Vastag Balázsát szólítá,
 És Fileki Lászlót melléje állítá.
 Ötven nemes ifjú volt reájok bízva,
 Akik török vérrel voltak már meghízva.
 1255 Morónyihoz adott harminc németeket,
 Kik már mutogatták jó vitézségeket.
 Amidőn Toronyi szépen elrendelte,
 Egy al-ajtón őket titkon kivezette.
 De éppen legjobbkor, mert a gyalogokat
 1260 A török lovasok vitéz magyarokat
 Hátrább kezdték tolni ismét a vár alá.
 Ordítanak, szertelen kiáltnak, hogy: Allá!
 Akkor hátok megé Toronyi kerüle,
 Vitéz magyarival nyakokra repüle;
 1265 Egész várkapuig katonáit vitte,
 Sok török spáhinak fejeket is vette.
 Biztatta vitézit, s vágta, mint a répát,
 Jól meg is tromfolta a kevély Pertafát.
 Meglátván Pertafa a spáhik romlását,
 1270 És a tatároknak harcról elfutását,
 Az erős Ferhátést magához hívatta,
 Arra kérte ötet, s meg is parancsolta,
 Hogyha ma tízezer jancsár, spáhi vész is,
 A gaur Toronyit veszesse el mégis.
 1275 Amelyre Ferhátés mindjárt ígéretet
 Erős esküvéssel a Pertafának tett,
 Hogy még ma Toronyi keze prédája lesz,
 Vagy ő, mint Mahomed tanítványa, elvész.
 Mindjárt meg is indult ezer lovasokkal,
 1280 A Natóliából hozott tolvajokkal,

- Kik nagy ordítással keresik Toronyit,
De éppen helyette találták Morónyit,
Ki a kalmukokkal akkor viaskodott,
És az ifjú kánnal éppen tusakodott.
- 1285 A németek is már mellette fáradtak,
Hogy a magyaroktól itt elszakasztattak.
Az erős Ferhátos Morónyit gondolta
Toronyi Tamásnak ötet sajdította.
Mint fene tigrisek, reá úgy rohantak,
- 1290 Életek vesztével semmit sem gondoltak,
A dühös Ferhátos Morónyit csapkodta,
Fejébe sisakját rútol bérontotta,
Emiatt szédülve lováról leesett,
Mint az éhes farkas, mindjárt nékiesett,
- 1295 Széles pallosával fejét leütötte,
Pertafa vezérhez azt el is küldötte.
Ezen a németek igen megijedtek,
De csakhamar nekik segítséget vittek,
Mert vitéz Toronyi háromszázmagával,
- 1300 Mint a mérges sárkány Vastag Balázsával
Rohant a spáhikra, szaggatta, bontotta
Ferahátos seregét ölte és rontotta.
Ezt látván Ferhátos, nekirugaszkodott
Vitéz Toronyinak, s hozzá huzalkodott,
- 1305 Fejébe akarta sisakját rontani,
Mint Morónyinak is, vérét kiontani.
De midőn Ferhátos dárdáját emelte,
Tamás buzogánnyal úgy fejbe ütötte,
Hogy lovával együtt a földre ledőle,
- 1310 Vérivel lelke is kiméne belőle.
Látván beglióbég Habbal effendivel,
Mint bánik Toronyi Pertafa rendivel,
Életek elszánván elkeseredének,
S együtt Toronyira mindketten menének.
- 1315 Veligiánes is minden erejével
Rohant Toronyira nyugodt seregével.
Már a harc súlya is reá nehezedett,
A fegyver kezéből mind kitöredezett,
Buzogánnyal mégis magyaroson harcolt,
- 1320 Veligiánes bég, keze miatt, megholt.
Fordítá erejét a beglióbégre,
Ki sok mérget öntött ki a magyar népre;
Azonközben Balázs egy dárdát kezébe
Nyújta Toronyinak azon melegébe,
- 1325 Mellyel a szent dervist, a beglióbéget
Mellybe úgy öklelte, hogy földre hentergett.
Itt Fileki László éltét elvesztette,

- Marincsi s Jász Lukács ugyanezent tette;
 De Géci s Henyei keményen forogtak,
 1330 Fekete és Zicsi mérgekben morgottak.
 Végre a törökök mind ellankadának,
 A harcon ötezren halva maradának.
 Gyulai vitézek a várba menének,
 Háláadásokat Istennek tevének. –

Harmadik kiütése a gyulaiaknak

- 1335 Harmadik holnapja mióta honyunkat
 Víjja az az álnok Pertafa várunkat.
 Már sok vitézeink elveszték élteket,
 Kedves hazájokért ontották véreket.
 Bajnok tiszt társaim, néktek javasolnám,
 1340 Ha hogy úgy tetszene, szívből tanácsolnám,
 Hogy mi Pertafával mennénk békességre,
 Esküdjön meg nekünk mennyre, földre, égre.
 Adjuk ált' a várat néki jó módjával,
 S innét költözzen el ki-ki vagyonjával!
 1345 Ez vala tetszése a várkapitánynak
 Huszonnegyedikén Szent Mihály havának.
 Mert úgymond: Elhaltak már sok vitézeink,
 Vérrel vagynak festve zöldellő mezeink.
 Kedvezzünk magunknak, s feleségeinknek,
 1350 És a mi ártatlan kedves gyermekinknek.
 Ne juttassuk őket pogány fegyverére,
 Vagy a tatároknak rabszíj- s kötelére!
 Melyre felel Zicsi s vitéz Serény Miklós:
 Hogy míg ki nem szakad kezünkéből a pallos,
 1355 Addig szót se adjunk pogány Pertafának,
 Helyet se engedjünk rút kívánságának.
 Géci veté kezét a kardmarkolatra,
 Kirántván megesküdt a Szentháromságra,
 Hogy valamíg egy csepp vér mozog érébe,
 1360 A várt nem engedi a pogány kezébe.
 Fekete Demeter forgatja szemeit,
 S az égre emelé mind a két kezét.
 Mond: Még segítséget várok az egekből,
 S a kard ki nem szakad e vitéz kezeiből,
 1365 Szót se halljunk tehát a várfeladásról,
 Inkább tanácskozzunk addig itten másról.
 Végre Toronyi is helyéből felkele,
 És kezeket ő is az égre emele,
 Monda: Jó uraim, jól megfontoljátok,
 1370 S a dolog velejét megrázogassátok.

- A várt igen könnyen kényire-kedvére,
 Által ne cresszük Pertafa kezére,
 Hanem holnap vele víjjunk magyarosan,
 A dologhoz pedig lássunk igen gyorsan,
 1375 Mert jól tudhatjátok, hogy nagy álnoksággal,
 Tele van Pertafa minden ravaszsággal;
 Előzzük, ha lehet, mindenben szándékát,
 Holnap hajnal előtt verjük fel táborát! –
 A vitézlő rendek mind megegyezének,
 1380 Hogy másnap hajnalban Pertafa vezérnek
 Jó reggelt mondjanak, s véle megvíjjanak,
 És a várívásnak ellene álljanak.
 Fel is készülének még hajnalhasadtkor,
 Táborhoz érének éppen szinte akkor,
 1385 Midőn a törökök csatázni készültek,
 S a vitéz magyarok beléjek ütköztek.
 Hirtelen nagy lárma esett a táboron,
 Mert semmi kémelés nincs a tatárokon.
 Toronyi biztatja vitézit s Balázsát,
 1390 Nem is láthatd ennek egy harcban is mását.
 Scithiai kardját fogta foga közé,
 Kezibe csákányát, s ment tatárok közé.
 Mint prédáló vadkan, úgy szórta, szaggatta,
 Számtalan tatárnak fejét bérontotta.
 1395 Az ifjú kánnak is életét végzette,
 Apja után küldte, ki őtet nemzette.
 Toronyi ez harcban halhatatlanságot
 Vitt véghez, s másfélszáz tatárt agyonvágott,
 És kétszázat fogva hajtott Gyula várba,
 1400 Rekesztette őket a setét barlangba.
 Azután a török seregnek indula,
 Mint fene oroszlány, mindent öszvedúla.
 Mind a két könyökin foly a pogány vére,
 Semmit sem vigyázott senki személyére.
 1405 Géci és Fekete serényen forognak,
 Törökök előttük sereggel omlanak.
 Hát Serény Miklósról pennám miként írjon?
 Sok vitéz magyarnak virtusival bírjon;
 Serény az ő neve, megfelel nevének,
 1410 Oszlopot emelek emlékezetének.
 Zicsi György nem lankad, újul erejébe,
 Sok sisakot béront muzulmán fejébe.
 A harc nehezedik vitéz magyarokra,
 Újabb sereget küld Pertafa nyakokra.
 1415 A tanult németek kezdnek hátra állni,
 Nem akarnak tovább vélek szembeszállni.
 Ezt Pertafa vezér midőn megsajdítá,

- Figl Hieronimust magához szólítá;
Frissen parancsolta, hogy vár alá szálljon,
1420 Százfontos bumákat a várba béhányjon.
Figl Hieronimus szavát megfogadta,
Húsz rontó ágyúit vár alá vonatta,
A várnak falait szörnyen vesztegette,
Mínákkal bástyáit itt-ott felvetette.
- 1425 A vitéz magyarok hogy ezt észrevették,
A harcot elhagyván, útjuk visszatették.
De húszezer jancsár már a kőfalakat
Döntötte, rontotta és a várkapukat.
Itten a magyarok elkeseredének,
- 1430 Egy szívvel, lélekkel mind rajtok menének.
Rettenetes harcot jancsárokkal tettek,
A vár őrizők is a várból kijöttek,
Mind setét estvéig vár alatt harcoltak,
Sok nemes vitézek itten meg is holtak.
- 1435 Ami fájdalmasabb minden eset felett,
Egy török vitézzel a nagy bástya mellett,
Aki csak aznap jött Nándorfejérvárból,
Származását vette a Kis-Ázsiából,
Ez onokája volt erős Ferhátésnek,
- 1440 És kedves gyermeke vitéz Pertafésnek,
Harcot indított ez Toronyi Tamással,
Nem is állott szembe senkivel is mással.
Amidőn dühösen ketten viaskodtak,
A nagy bástya alatt szörnyen vagdalkoztak,
- 1445 Bástya leszakadván, őket úgy ütötte,
Hogy mindjárt megholtak, s a fal eltemette.
Ezzel a harcnak is mindjárt vége leve,
Mihelyest a halál ilyen nagy kárt teve.
Vastag Balázs urát felette siratta,
- 1450 Gyászos kimúlását felszóval jajgatta.
Tulajdon kardjába beléereszkedett,
Éltének ekképpen ő is véget vetett.
Így végeződött ki e két magyar vitéz,
Sok száz esztendőig szem ilyeket nem néz.
- 1455 Másnap Kerecsényi, a vár kapitánya
Kiküld Pertafához, s tőle azt kívánja,
Hogy frigyét engedjen néki egy holnapra,
Ha pedig addig nem, csak tizenöt napra.
Pertafa vezér is rajta igen kapott,
- 1460 Örömet engedett tizenötöd napot.
Izente, hogy adják a várat kezére,
Ő is azt fogadja muzulmán hitére,
Mihelyest a kulcsot a kezéhez veszi,
Mind a lakosokkal aztat cselekeszi,

- 1465 Szabadon mindnyájan hogy elköltözhetnek,
És magokkal együtt mindent elvihetnek.
Ezen ígéletén Pertafa vezérnek,
Szíve megörüle a Kerecsényinek,
Mindjárt megígérte a vár feladását,
- 1470 Megszegvén hitének erős fogadását.
Zicsi, Géci János, kik életben voltak,
Fekete és Serény, akik meg nem holtak,
Igen esedeztek a Kerecsényinek,
Hogy tovább kedvezzen kedves nemzetinek.
- 1475 Ne higgyen oly könnyen álnok Pertafának,
Aki csak keresi kedvét a Portának.
Erre a kérésre kapitány nem hajlott,
Sőt szemtől szemekbe kereken így szólott,
Hogy holnap a várat ereszti kezére,
- 1480 Azért ki-ki mostan jól végye eszére.
Ezen a vitézek csak elbámulának,
És mindnyájan tőle el is búcsúznak,
És ki merre látott, széjjel eloszlottak,
Kerecsényinek jó éjtszakát mondtak.
- 1485 Vitéz Géci elébb bement a korcsmába,
S tokaji bort hozott egy nagy butellába,
Melynek maga felét elébb kihörpölte,
A többit a lova torkába töltötte,
Mondván: Igyuk meg most Gyula áldomását,
- 1490 Mert már török vészi benne a lakását!
Kedves jó paripám, szóla jó lovának,
Mondjunk jó éjtszakát Vég-Gyula várának!
És hogy a várkapuk mind felnyittatának,
A török seregek belé ballagának.
- 1495 Pertafa basa így állá meg a hitet,
Melyet Kerecsénynek nagy erősen letett,
Hogy a kulcsot mihelyt a kezéhez vette,
Kerecsényt azonnal vasra verettette.
Szolimán császárhoz Belgrádba küldötte,
- 1500 Ki ott Kerecsénynek fejét elüttette. –
Így fizettek néki a hit megszegésért,
Hogy hóhér pallosa osztotta ki a bért.
De Géci hogy elébb lovát megittatta,
Olyan nagy kedve lett, hogy alig tarthatta;
- 1505 Ekkor felpattana hirtelen hátára,
S még aznap bénýargalt könnyen Szalontára.
Utána törökök sokan eredének,
De néki nyomába ezek sem érének.
Onnan a hírt vitte mindjárt Nagyváradra,
- 1510 Hogy Vég-Gyula vára jutott pogány kardra.

Báthori Csaba

A felesleges test

Zrínyi Miklós: *Befed ez a kék ég*

A vers határai a modern költészetben szeretnek elmosódni: nemigen érzékeljük a kezdetet s a véget, s még az egész célzatával fellépő szöveg is olykor a daraboltság maszkját ölti magára. Emerson azt mondta: minden tulajdonság, amely miatt tisztelünk valakit, *sötétben* fejlődött ki. A versben – a huszadik századi versben –, tudjuk, megszorodtak a sötét (vagy sötétben világló) elemek. De hogy van ez régi verseinkkel? Nem minden, ami régi, világos is egyben; nem minden, ami régi, nagyszerű. De ami régi, annak hatalmas ideje van megvilágosodni (vagy a sötétség más, felfogható formáit kiérlelni). Előfordul, hogy egy-egy későbbi vers kimozdítja helyéről elődjét, s ehhez elég egyetlen szó jelentésváltozása. Az is megeshet, hogy az utókor – nyelvhasználat, vagy akár lényegtelen ponton előálló más eszméleti változása folytán – homálynak nevezett félsötétbe, derengő gondolati párába takarja a verset. És mit tehetünk ilyenkor? Nem helytelen szemlélet, ha – mondjuk a verselemzés erejéig – az ember eretnek felvetésekkel él, és pár pillanatra a saját életét tekinti szövegnek, az elemzendőt pedig kommentárnak. A kérdésekre általában akad válasz – csak keresni kell. A válaszokra viszont nem mindig akad kérdés, noha valószínű, hogy minden állítás előzetes megfontolás, töprengés, vagy legalábbis erőfeszítés következménye (még a lírai vers is). Tévesen fogjuk fel a történelmet, ha azt hisszük, hogy a messzi múltban megesett dolgoknak mélyebb értelme van, mint annak, amit éppen ebben a pillanatban teszünk. Minden talányos szöveg magában hordozza kulcsát; minden szöveg megfejtésre született. A vers arra vár, hogy elbirtokoljuk; igaz, az idők mélyéből szól hozzánk – de egyes emberek lelkéből is (nem mindenki találhat rá). És még egy dolog: a versek megértését gyorsítja, ha hosszú ideig gondolunk rájuk. Én Zrínyinek erre a négy sorosára ősidőkkel mérhető régiség óta gondolkodom, s talán ma sem hiszem, hogy minden fordulatát meg tudom közelíteni. Ugyanis a régi versekre szintén áll az, ami az újabbakra: igazságukat nemcsak *bizonyosan* helyes felvetésekkel közelíthetjük meg, hanem időleges – és cáfolatoltszerű – puhatolózással, ráfogással, sőt még tévedéssel is. (Csak a tévedésekből nem szabad csodapalotát építeni.) Goethe írja: a tévedés, csakúgy, mint az igazság, tevékenységre ösztönözheti az embert. És mivel mindenütt a tett a mérvadó, a tevékeny tévedésből találó eredmény születhet, miután a tett hatása a végtelenbe ér. A tévedésből az igazság felé visszavezető út csodálatosan frissíti és sokoldalúvá teszi az embert – nemcsak gyógyulttá, hanem rokonszenvenné is.

De lássuk Zrínyi Miklós versét (legalábbis azt a változatot, amelyet elemezn szeretnénk; az, hogy a szövegnek *nincs egyetlen* végleges változata, csak meg erősít abban, hogy a *lényeg* csak *változatokban* lehet meglátni):

Befed ez a kék ég, ha nem fed koporsó,
Tisztességes legyen csak óráim utolsó.
Akár farkas, akár emésszen meg holló,
Mindenütt felyül ég, a föld lészen alsó.

Ha vannak befejezetlennek tűnő versek, akkor vannak *elkezdetlennek* tűnő, vagy mondjuk: *hamis kezdetű* versek is. Megfigyelhető, hogy a négy sorosok – vagy bizonyos méretnél rövidebb szövegek – eleve töredékesnek, visszabontottak, sőt „műfajtalán”-nak rémlenek. A belső kifutópályát olyan hamar kell megtenniük, hogy szinte a földön kell szállniuk; hajlanak a maximálsruű tömörségre, az alkati többsúlypontúságra, és amolyan horizontális nehézkedési erőt fejtenek ki. Zrínyi fogalmazványának egyik bravúrja, hogy meglehetősen szűk térben, hovatovább emelkedési pálya nélkül képes vertikális hatást kelteni. Vajon honnan ered a vers-peremeknek ez a nyersesége, elmosódottsága? Onnan, hogy Zrínyi négy sorosa – egy hadtudományi értekezés, a *Vitéz hadnagy* utolsó oldalán – értekező prózai szövegbe illeszkedik, és ez a váratlan műfajvegyítés felmenti a szerzőt a felütés-taglalás-zárlat ihletfolyamatban feltétlenül elvárható hármas tagolási kötelme alól. A verset megelőző bekezdésekben a „szép halálról” esik szó, arról, hogy *tartozunk őrizni életünket, valameddig lehet tisztességgel (...)* *De viszont a dicsősségnek törvénye az, hogy kívánjuk a halált, mikor életünk tovább tisztességes nem lehet. (...) Azért ne irtózzunk a haláltul, se annak formájától. Es temetésünkről is mihaszna sopánkodnunk? Sok vitéz embereknek holló gyomra volt koporsója, annál inkább fennmaradt nevek.* És itt következik a vers.

Hogy műfaja mi? Cím nem igazít el, hiszen a szöveg – mint a klasszikus ókor vagy a reneszánsz versei – nem visel címet. Bátorító jóslat vitézeknek? Hiszen az előzmény mintegy rávezeti a szemünket erre a kopár, nyugtalanító halotti temetkezési képletre: ha a harctéren esem el majd, akkor is nyugalom ér a nemlét első óráiban. Sírfelirat? Nemigen, hiszen a mű épp arról szól, hogy a tetemnek csak „Nap-temetés” adatik majd, sír aligha. És már az első sor második fele is kizárja ezt a változatot, hiszen *nem fed koporsó*. Elégia? Igaz, bánatról szól – de ahhoz túl rövid: a melankólia megköveteli a kifejeletet, a részletezést, a szomorúság elmélyedését. Végrendelet? Kötve hinném, hiszen tárgya nem annak kifejezése, hogy s mint hagyatkozik a halandó, hanem az, hogy s mint fekszik majd a friss, szép halál kóstolásakor, a hústól való megválás, a dekárció stádiumaiban. Félelem gyötrelméből fakadó hitvallás, önmaga biztatása? Sztoikus embléma, mely azt sugallja: temetetlenül is – mondhatnánk: folyamatosan – megszerezzük és megőrizzük a tisztességet, mivel nem veszítettük el? Az élettől halálíg ívelő tisztességre tett eskü-forma, amelyben a prózai felvezető és a verses csattanó együtt alkotja az irodalmi formát? Nyilván mindez lehet, és a kérdést nem szükséges eldönteni. Annyi azonban bizonyos, hogy ez a szokatlan szövegi ízesülés olyan együtttest teremt, amely kölcsönös tükrözéseivel hozza létre a mű teljes tartalmát. Lehet, hogy látnokinak is nevezhető summázat ez a prózai környezetbe ágyazott magas költészet, ez a csurrantott négy sor: a halál utáni sorsra és az üdvre vonatkozó feltételes összegzés.

Az imént csaltam... vagyis elhallgattam egy mondatot. A verset megelőző utolsó mondat ugyanis egy latin Lucanus-idézet, amelynek első fele a Zrínyi-

szöveg nagyszerű eszméjét pedzi meg – még nem éppen a fenséges negyedik sor hangján (*Mindenütt felyül ég, a föld lészen alsó*), de már az egyetemes Rend vigaszaként: *Coelo tegitur qui non habet urnam, et undique ad Superos tantundem est via* (*Befedi azt az ég, akinek nem jut hamveder, és mindenünnen csak az Égiekhez vezet az út*). Látjuk, az első sor közvetlen fordítás, nem is titkolt eljárással: Zrínyi a fordított sort odaiktatja verse elé. Nézzétek, ezt mondta az ókori író, ezt mondom én is. Mintha külön hiteles személyt rendelne saját verséhez, miközben a latin szöveget szó szerint átemeli az első sorba. Észre se vesszük a sor bújtatott sztoicizmusát. Pedig a költő eszmélete inkább ehhez a rendszerhez szít itt, ezen a ponton, és kereszténysége is inkább amolyan meghosszabbított sztoicizmus, mintsem egy új üdvrend melletti érvelés. Emerson csodálatos mondása Zrínyi esetében is érvényesül: *minden sztoikus sztoikus volt – de a mai keresztény világban ki az igazi keresztény?* A Lucretius-idézet második felének nyoma vész a versben, pedig az is méltó lehetett volna csúcs-élmény képzéséhez: *és mindenünnen csak az Égiekhez vezet az út*. Zrínyi hite, ha volt, láthatatlanná teszi a személyes másvilági üdv reményét, s inkább az emberi anyagnak, a feleslegessé vált testnek a világegyetem Rendjébe való „átolvadását” képzelel el. A barokk felfogásban az Ittlét és a Túlvilág között amúgy sem áthághatatlan a határ: a távozás inkább csusszanás, mintsem ugrás. Egy biztos: Zrínyiről tudjuk, hogy sztoikus volt – azt, hogy mennyiben volt *keresztény*, kevésbé tudjuk (mint ahogy az évezredekben általában is azt tapasztaljuk, hogy ennek a vallásnak a rajongói jobban tudnak hitet vallani a kétely, mint a meggyőződés szókészletével).

Már a vers első sorában találkozunk egyfajta szemléleti frontalitással: éspedig azzal a ténnyel, hogy a négy sorosban a *jelen idő* uralkodik. Persze, persze, tudom, a magyarban a jelen idő a jövőt is jelentheti. Igen, de ennek az időhasználatnak stílárius hatása és tartalmi komponense sokkal fontosabb, mint elvi-nyelvi funkciója. A felvezető prózai szöveg általános elmélkedéseket fogalmaz meg: *Az ember az egész életét úgy rendelje el, hogy jól halhasson meg*. A költemény azonban – pár sorral lejjebb – már egyes szám első személyben szólal, jelen időben. Nem azt mondja: *Befed téged...* Nem azt: *Órád...* Hanem (igaz, csupán a vers egyetlen pontján: *órád*) a vallomás hangnemét választja. Mert egyébként érthetnénk a mondandót úgy is: *bármikről* lehetne itt szó, ha nem állna ott a második sor elején ez az árulkodó, a lírikust felfedő birtokos névmás. A jelen idő választása, úgy tűnik, növeli az ábrázolás fajsúlyát, a jelentés egyetemességi fokát, a személytelenség mértékét, s a leírást hitvallássá keményíti. Tényleges jövő időt csak a negyedik sorban álló *lészen* ige mutat, de ez sem lágyítja meg a pillanatra, a *bármikori* pillanatra vonatkozó állítás szikárságát.

Az első sor kínál még más izgalmat is. Rögtön az elején felidézi azt a zavar, hogy a felütés két változatban maradt fenn: *befedez, befed*. A megszilárdulni látszó hagyomány jelenleg a *befed* igét részesíti előnyben a rámutató névmással (*ez*). Okkal és joggal. Ez a szó ugyanis erősíti a konkrét, a közelítő Ég fogalmi hatását, s szinte a szemünk elé húzza a magasságot. Ha arra gondolunk, hogy a *befed* szó többnyire testek közvetlen érintkezését jelenti (befedi a lábost, befedi a lyukat, befedi a tájat a hó), meghökkenünk, micsoda pazar találat ez a Zrínyi-képzet. Mintha az ég, az istenek lakhelye (Superos) éppen mi-

ránk várna, éppen akkora terjedelmű volna, hogy a mi egykori testünket betakarja, vagy kicsivel még többet is. Az ige a személyességnek ezt az égi-emberi mértékét a közelre mutató névmás (*ez*) bevetésével is nyomatékosítja: a költő rámutat valamire, s azt a benyomást kelti, mintha az ég itt boltozódna közvetlenül a hajunk felett, még a fák lombja alatt. A két érdekes vonás örök jelenné teszi, majdnem ünnepélyessé varázsolja a jelenetet: bármikor beállhat a vég, de mindig a földön fekszem majd, miközben átjutok az égiekhez. Az ünnepélyesség érzetét talán Hérakleitosz felderengő megállítása is erősíti: *Az út lefelé és felfelé ugyanaz*. Halálunk óráján – egyszerre, egyidejűleg – megkezdődik süllyedésünk és emelkedésünk. Igaz, a vers még majd visszaugrik a halál előtti órára és előreugrik a halál utáni időbe (*a föld léssen alsó*), de alapvetően ezt a pillanatot modellálja: amikor mindannyian visszailleszünk a Fent és Lent hatalmas sávjainak egy szűk szeletébe.

A közelre mutató névmásnak ez az aktiváló szerepe a magyar költészet nagy pillanatait idézi meg. Ki gondolná, hogy az parányi szócska, mégpedig elvont kifejezésekkel párba állítva, micsoda robbanóerőt képes beszorítani egyetlen fordulatba. Babits *Tavaszi szél* című kései versében így ír: *Ez a friss nap se tudja még / hogy a földben zavart csinál / amely nem lesz se szelidebb, / se tisztább a tavalyinál*. Ez a négy sor onnan (is) nyeri erejét, hogy megnevezi a pillanatot, ezt a napot, s a tettet mintegy leszűkíti egyetlen „csínytevésre”... Látjuk, mindig van abban valami veszedelmes, megrendítő mellézköngye, ha az egyszerűség jelenik meg a költészet örökkévalóságra igényt tartó dallamaiban, mintegy a mulandóság sóhajával, a legyintés (vagy kétségbeesés!) igényeivel. József Attila nemegyszer sokoldalúan, fortélyos célzatossággal veti be a névmást (a személyes, vonatkozó vagy a mutató névmást); hogy csak egy példát idézzek itt a *Tudod, hogy nincs bocsánatból: Maradj fölöslegesnek, / a titkokat ne lesd meg. / S ezt az emberiséget, / hisz ember vagy, ne vedd meg*. A névmás mindhárom esetben segít abban, hogy a tényeket szimbólumként fogjuk fel, vagy legalábbis olyan kiegészítő meghökkenéssel, amely a névmás nélkül nem jönne létre. *Befed a kék ég*: ez semmi ahhoz képest: befed ez a kék ég. Lucanus mondatából nemcsak a mutató névmás hiányzik, hanem az ég jelzője, a *kék* is – és Zrínyi talán itt, ezzel a festői pótlékkal emeli még magasabbra az első sor látomását: nem a (képzeletben felködlő) *fekete* koporsó fog betakarni, hanem a most is felém boltozódó kék végtelenség.

Zrínyi soraiból burkolt szorongás is ki-kiszüremlik (*ha nem... legyen csak...*) – esetleg nem temetik el majd... Mégis, versét nem a halálfélelem gyötrelme itatja át, hanem bizonyos panteista reménység, sőt meggyőződés: koporsója maga a világegyetem lesz. Ugyan ebben az elképzelésben is felfedezhető a barokk halál-színház egyik-másik pompázatos kelléke (pl. az előbb említett *kék* jelző), az állandóan a mulandóság tudatával élő ember eszmélete, a pusztulásban is gyönyörűséget lelő halandó kettős barokk tudata, de Zrínyi tablója egy egyiptomi oszlopfőre illő jelenetsor, mintsem színházi bujasággal festett haláretorika. Gondoljunk Petőfire, *Egy gondolat bánt engemet*, micsoda harsány dísztemetést jószolt és kívánt ő magának, szegény: *Hol ünnepélyes, lassú gyász-zenével, / fátyolos zászlók kíséretével / a hősokeket egy közös sírnak adják, / kik érted haltak, szent világszabadság!* Zrínyi csupán egy csatában történt elesést fest, nem ágyat, hanem csatame-

zót, nem azt, miképp hal meg, csak azt, miképp tűnik el a Földről. Szemlátó-mást inkább az érdekli, mi történik a szerző testével halála után, s miben áll az emlékezete. Későbbi felvilágosult századok sem bíbelődtek ennyit a test átvándorlásával, eltűnésével, mint a barokk halál-színjáték nagymesterei. *Vígan buríttatom hazám hamujával.* De nem... mégis! Van a világirodalomban egy lenyűgöző jelenet, Lev Tolsztoj *Háború és béke* című regényében: Andrej Bolkonszkij sebesülten fekszik a csatatéren, felpillant a felhőkre, soha nem látott még ilyet, s akkor felrémlik szeme előtt Napóleon alakja, aki azt mondja... éppen azt, amit Zrínyi is mondott négysorosának bemelegítő prózai prologusában: *egy szép halál az egész elfolyt életet megfényszeríti.* Hogyan is tűnődik Tolsztoj hőse? *De Bolkonszkij nem látott semmit. Nincs már felette semmi, csak az ég, a magas ég; nem derült, de mégis mérhetetlenül magas, és sűrű felhők úsznak rajta csendesen. „Milyen csendesen, nyugodtan, ünnepélyesen, egészen másképp, mint ahogy én futottam – gondolta Andrej herceg –, egészen másképp, mint ahogy mi futottunk, kiabáltunk a rekedésig; egészen másképp, mint ahogy dühös és ijedt arccal az a francia meg az a tüzér rángatta egymás kezéből a tisztítóvesszőt – egészen másképp úsznak a felhők ezen a végtelen, magas égen. Hogy’ nem láttam meg én azelőtt ezt a magas eget? De boldog vagyok, hogy végre megismertem! Igen! Hiúság minden és csalás, csak ez a végtelen ég nem az! Nincs is, nincs is kívül semmi. De még az ég sincs, nincsen semmi sem, csak csönd és nyugalom. Hála istennek!” (...)* Andrej Bolkonszkij herceg, vérbefagyva, még mindig ugyanott feküdt, ahol a zászló nyelét tartva elesett; bár maga sem tudta: halkan, panaszosan nyögött, mint egy gyermek. Estefelé már nem nyögött, teljesen elcsitul. Nem tudta, meddig tartott ez az ájulása. Egyszer csak megint azt érezte, hogy él, és égető, szaggató fejfájástól szenved. *„Hol van az a magas ég, amelyet nem ismertem eddig és csak ma láttam meg?” – ez volt az első gondolata. – „És ezt a fájdalmat sem ismertem eddig – gondolta. – Igen, eddig nem ismertem semmit, semmit. De hol vagyok én?” – Voilà une belle mort (Lám csak, milyen szép halál) – mondta Bolkonszkijra tekintve Napóleon. Andrej herceg tudta, hogy ezt róla mondják, és hogy Napóleon mondja. Hallotta, hogy Sire-nek nevezték azt, aki ezeket a szavakat mondta. Mégis úgy hallgatta ezeket a szavakat, akár a légyzűmmögést. Egy cseppet sem érdekelték, sőt észre sem vette s mindjárt el is felejtette őket. Égett a feje; érezte, hogy elvérzik, és látta maga felett a messzi, magas, örök eget. Tudta, hogy ez Napóleon, az ő hőse – de ebben a pillanatban Napóleon oly jelentéktelen kis ember volt a szemében ahhoz képest, ami a szálló felhők lepté végtelen, magas ég és a lelke között végbement. Úgy érezzük, ez a szövegrész Zrínyi költői ihletét tágítva, ugyanazt a határélményt ábrázolja, a világegyetem kitárulását a halál pillanatában, az elemek magas vigaszát, az utolsó percek eddig ismeretlen lelki panorámáját, halál és hit furcsa ikerélményét. Tolsztoj olvasása ugyanazt a kettős rajongást, kétágú megilletődöttséget tükrözi, mint Zrínyi Miklós verse: a földi valóság iránti fel-fellobbanó ragaszkodást, a végórákban kiélesedő realista tekintet elmélyülését és felgyorsulását, valamint a transzcendens létezés sejtésnél erősebb sóvárgását – Zrínyinél talán nem az utolsó ítélet reményét, de a kozmosz megingathatatlan rendjébe vetett bizalmat. Az egyes atomok hálásak a világ-*

egyetemnek azért, mert a tisztességes élet után újabb létezéssel kecsegtetik (lehetővé teszik, hogy az ember elgondolja ezt a létezést), a világegyetem pedig minden halállal megerősödik abban a tudatban, hogy egyes atomok tartják egyben. Zrínyinek – szemben Tolsztojjal – négy sorban nincs ideje részletesen ecsetelni a lét gyönyörűségét (hiszen főtémája itt éppen a *szép halál*), de verse mégis tartalmazza a földi létezés iránti elragadtatást: a *kék ég*, a *tisztesség* etikai élménye és a szilárd *Föld* tudata a szöveg pozitív jelrendszerét mutatja. A halállal a Föld nem fordul ki sarkaiból, nem roppan össze, ellenkezőleg: a fent-lent viszonyai örökké megmaradnak. *Ez a kék ég* köti össze az épp versét író költőt a halála utáni idővel.

A második sor olvastán a Zrínyi-stílusnak legalább két adottsága körvonalazódik: szabadosságot súroló szórendje és szóisméltési hajlama. Az első a szöveg lassú olvasását, a második a szöveg megjegyezhetőségét, emlékezeti fokának növelését eredményezi. Az köztudomású, hogy a magyar szórend ropant szabadságot kínál a szövegformálásban – ez az ajánlat azonban mégsem határtalan. Zrínyi a szórend legakrobatikusabb kezelője a magyar költészetben (érdekes: éppen a poézis területén veti be ezt a „fegyvert”, nem prózai munkáiban). Akadnak sorai, amelyeket hosszas boncolás után sem igen lehet megfejteni. A *Szigeti veszedelemben* pl. ezt olvassuk: *Földre megtompítván esék maga vasát* – ki értené ezt akár harmadik nekifutásra? Talán ezt jelentené: Földre estében megtompította (elgörbítette?) vASFegyverzetét? Vagy versünk második sora ezt jelentené: csak utolsó óráam legyen tisztességes? Meglehet. Vagy nem ezt: csak épp utolsó órámban ne terheljen bűn? (Előtte – mint sok más katolikus – elkövethettem számos bűnt, de legyen az *áldozóképesség* állapotában... minden katolikus ismeri ezt a szóhasználatot...) Mindenesetre ebben a híres sorban szerzünk végleges bizonyosságot arról, hogy a magyarban a nyakatekert szórend nem akadályozza meg, csupán nehezíti a megértést. Továbbá arról, hogy a kacifántos szórend (s egyáltalán: a szórend mint stílári eszköz használata) a költészetben művészi eszközzé válhat, mondhatnám: „megváltódhat”. Miután Zrínyi verse (és egész költészete) a bokorrím delejében születik, eltöprengünk azon: lehetett volna-e másként fogalmazni ezt a sort úgy, hogy az utolsó szó kerüljön rímhelyzetbe? Kiadós tanakodás után arra lyukadunk ki: nem, nem lehetett volna. Állítom, hogy ezt a sort nem lehetett volna más szórendben ugyanilyen értelemmel telíteni – azaz: a szórend erőszakos megzavarása *csak ezt* a hamis sorrendet teszi lehetővé; ez a gondolat szokatlan kifejezésének egyetlen változata (hangsúlyozom: ha az *utolsó* szó feltétlenül rímhelyzetbe kellett szorítani). A *Zrínyi Miklós Prózai művei* című, 1985-ben Kovács Sándor Iván szerkesztésében megjelent változat az első két sort ilyen alakzatban közli:

Befedez a kék ég, ha nem fed koporsó,
Óráam tisztességes csak légyen utolsó.

Látjuk: a mutató névmás hozzáforradt az első igéhez (*befedez*), a második sor szórendje pedig lényegesen eltér a mi változatunktól. Miért? Nem tudjuk bizonyosan. Egy azonban valószínűnek tetszik: a mi változatunk (*Tisztességes legyen csak óráam utolsó*) a szabályon túli pontosság nagyobb fokát tükrözi,

mint az 1985-ös kiadás. Költőileg mindenképpen plasztikusabb, bársonyosabb, hogy úgy mondjam: az intuíció anyanyelvét beszéli.

A másik említett vonás: a szóisméltlési hajlam. Ez ugyancsak a szöveg egyptomias frontalitását, statikus alaptónusát hangsúlyozza; a mű az Ismeretlen Katona egyik korai epitáfiuma lehetne. Nézzük a konkrét szavakat. *Ég*: az első és a negyedik sorban fordul elő; *fed*: az első sorban kétszer; *legyen, léssen*: a második és a negyedik sorban, szinte azonos ritmikai helyzetben; *akár-akár* párhuzam: a harmadik sorban. Ezek a visszatérések, sulykolások a puritánságot hangsúlyozzák, erős szerkezetűvé teszik a szöveget, s – a bokorrímek sorjázásával, a minden sor végén lezáruló gondolati ívvel, a díszítés kerülésével együtt – szoborszerűen érdeessé, kalapács és véső nyomait tükröző egységgé tömörítik a szöveget. Zrínyi hangneme egyesíti a hitbéli habozás és a szellemi-lelki birtoklás tónusát, s a négy sor olvasása után nemigen tudnánk megmondani: olyan verset láttunk-e, amelyet egy hívő, a szabad akaratban reménykedő keresztény vetett papírra, vagy olyat, amely inkább egy antik vagy muszlim fátumhitű halandó vallomása. Mondják, a délszláv népek, még a katolikusok is, vérükbe származtatták a muzulmán hit fatalizmusát, s ez jellemezhetette Zrínyit is. Ez a hit pedig valahogy nyelvi szinten is szinte megköveteli a göröngyös, darabos fogalmazásmódot.

Két dolgot mindenképpen tudunk 1. Zrínyi Miklós családtörténetéből és 2. saját korunk kisebbségeinek nyelvhasználati szokásaiból.

1. Zrínyi idegen nyelvi világban élt, öt-hat nyelven beszélt, s ez a tény mérvadóan befolyásolhatta magyar nyelvhasználati szokásait is. Öccse, Zrínyi Péter horvát hazafi volt, a horvát költészet jelentős alakja; ő fordította pl. horvátra 1660-ban a *Szigeti veszedelem* című eposzt is... Miklós maga is bőven használ horvát motívumokat műveiben, és mint tudjuk, *magyarsága döntés, erőfeszítés, eltökélés következménye*. Ha ma felködlene köztünk alakja (mint ahogy Mikszáth korában fel is ködlött!), talán meg sem értené, miért követelik őt csak magyarnak bakafántos utódai. Semmi kétség, a magyar nyelvet választotta anyanyelvül, magyar persona volt (mint oly sokan a magyar szellemtörténet legnagyobbjai közül, mondjuk Gvadányi, Dugonics, Széchenyi, Petőfi). Talán ezzel is összefügghet nagyszerűen düledékes, monumentálisan romos nyelvhasználat.

2. Az sem ismeretlen tény, hogy a hosszabb ideig más, idegen uralkodó nyelv környezetében élő ember beszédje elsősorban a *szórend* területén szenved károsodást. Ejtés? Nem tudjuk, Zrínyi hogyan ejtette a szavakat. Vas István említi, hogy az „ottomán hóddal” való harcon *ottomán holdat* kell érteni. Jelentés? Hatalmas életművében előfordulnak olyan alakzatok, amelyeknek jelentése vagy bizonytalan, vagy sejtethető ugyan, de regionális tartalommal töltődik. Mondatvezetése? Vannak, persze, egyéni árnyalatok – de a szórend felrúgása a szélső határ. Egy dolog azonban szemet szúr, semmi kétség: Zrínyi szórendi szeszélyessége a művészi hatás síkján nemhogy hátrányára válna a műnek, hanem ellenkezőleg: különös, járulékos energiával villanyozza át a sorokat. A „hiba” itt is – mint a művészetben általában – erénnyé válik, a költői hatástítkok szerves részét alkotja immár, és ha „helyes” rendbe szerveznék a Zrínyi-sorokat, egy csapásra ellaposodna, megfakulna Zrínyi egész csodálatos nyelvművészete. Kétségtelen, ezzel a fogással (szórend-rontás) abban a

korszakban is csak az tudott élni, akinek nyelvérzéke több élő nyelv delejébe szorult. Pázmány Péter olvasásakor még árnyéka sem merül fel annak, hogy ez az író netán a magyar nyelv törvényeitől eltérő módot választ a mondatformálásban. Zrínyinél azonban ezt a gyakorlatot el kell fogadnunk – sőt meg kell bámulnunk, micsoda mélységből tör föl, idegen nyelvi készítetések ösztön-hajszálcsovein át, ez az elképesztő erejű költői varázslat.

A holló és a farkas képe ugyancsak a verset megelőző szövegből származik, azaz voltaképpen: fordítás. Zrínyi maga idézi a török mondást: *Ja deulet basuma ia güzgün desüme (avagy holló hasamra avagy tisztesség fejemre)*. A török mondás értelme, meglehetősen, ez: hollók faljanak fel, ha nem végzem életemet tisztességben (magyarán, a hollók csőre büntetés a halottnak). Zrínyi mintha viszonylagossá tenné a mondás értelmét, hiszen nála a sor azt jelenti: felfalhatnak a hollók (vagy farkasok), az nem számít büntetésnek, hiszen ha tisztességesen éltél, nem játszottad el a túlvilági üdvöt és nem romboltad le életednek jó emlékezetét. Csak melleleg jegyzem meg: bizonyos kultúrákban a temetés úgy is történhet, hogy a holttestet magas helyeken épített, zárt kőfallal övezett erődítménybe helyezik ki, hogy ott aztán a madarak szétkaszabolják és elhordják őket a csőrükkel (tehát csak a levegő állatai, és nem más ragadozók, rókák, farkasok stb.). Ezeket a helyeket máig a *hallgatás tornyának* nevezik és szent helyként tisztelik (vajon van-e köze ennek Weöres és Székely János verseskötetei címadásához? talán kideríti egyszer a filológia). Mivel Zrínyi a harmadik sorba beveszi a farkast is, feltehető, hogy ő csak metaforának szánja a képzetet, és értelmét kívánja megjeleníteni. Azaz: bárhogyan szenvedd el a halált, szép haláloed lesz, ha tisztességes voltál életedben. És milyen pompás a szórend megint! Mi ma másként mondanánk... de nem tökéletesebb-e így, éppen így? (Nem kétséges, hogy itt is a rímszónak kötelezően elhívott *holló* kifejezés szervezi a szavak sorakozását...)

A negyedik sorban aztán kiteljesedik a látomás – a tisztességes holtat befogadja temetetlenül is az ég és a föld: az egész világmindenség gondoskodik további létéről, *vigan burittatik hazám hamujával*. Mintha övé lenne az egész felső kozmosz, és alatta sem az alvilág terülne el, hanem az egész földteke, egész egyenlítői térségével és tengervégtelenség ágyával. Nem is egyetlen ember halálával szembesülünk itt – gondoljuk –, hanem a megdicsőült ember utóéletével: kozmikus mauzóleum nyílik széltében-hosszában, és a halál szinte háttérbe tolódik a csodálatos átlényegülés költői elragadtatása közben. Nem észleljük, hogy a *halál*, a *vég* stb. szavak nem is fordulnak elő a szövegben... Zrínyi tudatosan mellőzi a befejezés megnevezését: mintha azt tartaná a legfontosabbnak, hogy a tisztesség utolsó fordulata is szakrális értelmet nyerjen, s képzeletünkben azonosuljon valamely *kapu*, *küszöb* képzetével, az eltávozás helyett az *átlényegülés* és átlépés gondolatával. A *mindenütt* és a *felyül* kettős határozószava egymás erejét fokozza-emeli, és olyan erővel delejezi felénk a fensőbb erők (*Superos*) képzetét, hogy a földön fekvő test hovatovább feleslegessé válik, és nélkülözi a fájdalom, hiány, élettelenység összes társítható mellézköngéjét. A jövő idejű ige (*lészen*) és a szokatlanul bevetett jelzői főnév (*alsó*) még fokozza az ünnepivé avatott megsemmisülés légkörét, és a költemény vertikális szemléletében a felső égöv ragyogását tolja tudatunk elé. Semmilyen mesterkelt pepecselés, szörszálhasogató bíbelődés nem képes

azonban megfejtteni ennek a csodálatos negyedik sornak nem fáradó ragyogását, bizakodással átítatott feszengését, elrebegett hitvallását és nyugalmat áhító harmóniáját. Ki gondolná, hogy ennek a törzsökösen magyarnak tetsző s láthatólag egy tömbből faragott, tíz körömmel egybekapaszkodó versnek majdnem minden eleme kölcsön, átvétel, betagolás, *átmásítás*. Láttuk, idegen szövegek ihletik (Lucanus, török közmondás, antik vigaszirodalom), képzetanyaga világirodalmi és eszmetörténeti közkinccs, a szorongó lélek archaikus rétegeiből felpárálló képzetanyag. Az imént láthattuk azt is, mennyire átítatja ez a gondolatkör a – főleg harctereken tetemekbe botló – halandó tudatát: szinte mintát nyújt számára a világba halás folyamatáról.

Rövid jegyzetem végén szeretném megjelölni ennek a képzelgési rendnek két olyan határértékét, amely az emberiség eszmélésének nagy névtelen lánccolatába illeszti a Zrínyi-verset. Idézek egy népdalt, majd négy sort egy korai Kosztolányi-költeményből. A népdalt Kodály Zoltán gyűjtötte 1910-ben Gyergyószentmiklóson:

Aj, sirass el édesanyám, míg előtted járok,
Mer aztán sirathatsz, ha tőled elválok.
Aj, a jó isten tudja, hol történ halálom,
A jó isten tudja, hol történ halálom.

Istenem, istenem, hol leszen halálom,
Erdőn-e, vaj mezőn, vaj pedig tengeren?
Ha erdőn veszek el, ki temet el engem,
Ha tengeren veszek, ki sirat meg engem?

El is eltemetnek az erdei vadak,
Meg is megsiratnak az égi madarak.
Tengernek nagy habja szemfedelem leszen,
Tengernek zúgása harangszóm is leszen.

A népdal is a természetnek odavetett emberről szól, aki eljár messze a világba – és talán soha vissza nem tér. Régebben húsz-huszonöt évre is elvihették katonának a legényt, anyja joggal siratta meg a fiát. Sem anya, sem fiú nem tudhatta sosem, a világ mely szegletében várja az elhívottat a halál, melyik csatateren lehel majd utolsót. A népdal szövege alapján még azt is vélhetnénk, netán hajóra hurcolják el. Itt is megjelennek a kétely elemei, a bizonytalan halál képzelt helyszínei, a temetlenség aggodalma, a tetemre váró vadak és madarak. Ennek a dalnak az alánya is – Zrínyihez hasonlóan – a nagyobb természeti rendben való feloldódás eszméjét pedzegeti, a természet nyújtotta eltűnési szertartás eszméjét variálja. És mindkettő biblikus eredetű: porból vétettünk, porrá leszünk. Zrínyi versét a *tisztesség* és a *szép halál* iker-eszméje emeli magasba, a népdalt a *névtelen pusztulás*, a másik embernek okozott *veszteség*, az *általános szorongás* és közvetett módon a *szegénység* panasz teszi megrendítő műalkotássá.

Kosztolányi Dezső 1912-es *Mágia* című kötetének záróversét (*Csendes, tiszta vers*), abból is a harmadik – záró – szakaszt idézem:

Nincs semmim...

(...)

De tart a föld. Ez az enyém még,
feszül az ég fejem felett
s kitárom az örök egeknek
örök-mezítlén testemet.

1911

Az összes isten rokon, hát még az összes alkotó szellem: a népdal névtelen gényusa és a két neves lángelme, Zrínyi Miklós és Kosztolányi Dezső ugyanazt a világgállapotot visszhangozza. Hasonló anyag megmarkolásával az egyik a búcsúzás keserveiről beszél, a másik a tisztességnek a halálon is átívelő nagyságáról, a harmadik a magányról és a nincstelenség egekre nyitott hősiességéről. Zrínyi, felteszem, nem ismerte a magyar népdalt, de megtalálta azt Lucanusnál és a török mondások alján. Kosztolányi, felteszem, ismerte Zrínyi négysorosát, és anyagát kölcsönkérte magánya kifejezéséhez. Mindhárom a világegyetem hatalmas vigaszát sejtí meg: a magasság, a távolság, a személytelen, de rendületlen kozmosz elemi erejét és hatalmát. Mindhárom a határhelyzetek melankóliáját részletezi, eltérő eszméleti célzattal. De egy közös bennük: mindhárom valahogy túlvilágít létünk sötétségén.

De zárhatnám Robert Frost csodálatos sorával is: *a boldogság fölfelé egészíti ki, amit hosszában hiányolni kénytelen*. És mi itt a huszonegyedik században örülhetünk, hogy mindhárom csillag fénye elért bennünket: a népdal, Zrínyi és Kosztolányi hármasságának.